

PRILOZI U ISTARSKOM RAZVODU

Kao što je poznato, *Istarski razvod* je pravni tekst koji je sačinjen kao skup dokumenata od 1275. do 1395. godine. Sačuvan je u dva prijepisa glagoljicom (*Kršanski* i *Momjanski prijepis*), a izvorno je pisan na latinskome, njemačkome i hrvatskome jeziku. U tekstu ću pokušati utvrditi koliko ima staroslavenskih oblika, koliko hrvatskih, a koliko oblika koji su zajednički i hrvatskome i staroslavenskome jeziku.

Kad govorimo o priložima, možemo ih s obzirom na njihov postanak podijeliti na neizvedene i izvedene. Poznato je da u staroslavenskome jeziku postoji nekoliko neizvedenih priloga, dakle onih priloga kojima ne znamo odrediti tvorbu, tj. ne znamo od čega su nastali. To su prilozima: *abъje/abije, jedъva, ješte, nynê, paky* i *juže*. U našem tekstu priloga u ovim oblicima nema. Međutim jasno je da su značenja tih priloga nekako izrečena pa je zanimljivo vidjeti kako.

Neki su prilozima izmijenili svoj glasovni sastav, pri čemu su zadržali staro značenje. Tako je prilog *juže* rotacizmom postao *jure*, ali do pomaka u značenju nije došlo:

istinu pokazali pod rotu ku su *jure storili* i obećali da ote (9)¹
ka se *jure* ne *obdržaše* (9b)

Jeri je zamijenjen samoglasnikom *i* u prilogu *paky*, ali značenje je ostalo isto (*opet, ponovo*). No u istom se značenju u tekstu pojavljuje novi oblik – *vaspet*, čakavizam nastao dodavanjem protetskoga *v* kajkavskom prilogu *sopet*. Recimo da je taj kajkavski oblik nastao od praslavenske riječi *pęta* i prijedloga *o* u značenju *vrtjeti se o peti*, dakle *ponavljati*. Tom

¹ Broj u zagradama označava broj stranice u originalu teksta objavljenog u knjizi Josip Bratulić, *Istarski razvod: studija i tekst*, Čakavski sabor, Pula 1978.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is dense and covers the upper portion of the page.

Handwritten text in a cursive script, continuing from the top section. It includes a small decorative initial or symbol on the left side, possibly a coat of arms or a specific marker. The text is dense and covers the middle and lower portions of the page.

Istarski razvod

je obliku dodan prefiks *s* koji je čest u kajkavskim oblicima (npr. *spametiti se*).

A paki mi takoe vas *prosimo* (2b)

i *vaspet pridoše* (2b)

Drugačije je *s* prilogom *ješte*. On nije zamijenjen starohrvatskim oblikom, nego prilogom *ošće*. I o tom bismo prilogu mogli govoriti kao o rezultatu glasovnih promjena kojima je izmijenjen staroslavenski oblik, ali u rezultatu smo dobili oblik koji ne možemo pripisati ni staroslavenskome ni starohrvatskome, nego sustavu koji stariji istraživači zovu hrvatskom redakcijom staroslavenskoga jezika, a noviji hrvatskostaroslavenskim jezikom.

Zato aku *imate oščē* ke pravice (8b) / I ovo *su oščē* i sada ljudi *živi* (17)

Treći je slučaj kada se staroslavenski oblik uopće ne upotrebljava, nego je zamijenjen hrvatskim oblicima: prilog *jedŕva* zamijenjen je prilogom *teško*, a prilog *nynê* u značenju *sada* i *danas* javlja se u tim oblicima. Prilozi *teško*, *sada* i *danas* nastali su izvođenjem od pridjeva, zamjenice i imenice, dakle u tekstu nalazimo izvedene priloge na mjestima gdje su se upotrebljavali staroslavenski neizvedeni prilozi.

od Pirana ki se *teško viêhu* (31)

kako e *budete sada videli* (7) / i *sada* tako meju nimi *udrži* prez vsake zmutne (12)

i druge strane kako se *danas pelali* (8b)

Izvedene priloge možemo po sadržaju podijeliti na priloge vremena, mjesta, načina, količine i smjera kretanja.

Prilozi vremena

U našem je tekstu čest prilog *jutri*. Nastao je od imenice *jutro*. Staroslavenski rječnik Josipa Hamma² bilježi riječi *utro* i *jutro* i kao imenicu *jutro* i kao prilog *ujutro*, dok oblik *utrê* označava prilog *sutra*, pri čemu je nastavak *jat* nastavak za lokativ. Iz fonologije znamo da *ê* prelazi u *i* pa bismo mogli pretpostaviti da se to dogodilo u prilogu *jutri*. Naravno, izlažemo se opasnosti da nam se prigovori da hrvatsku riječ ne možemo izvoditi iz staroslavenskoga, ali s druge strane znamo da je to bila realna mogućnost. Ovaj prilog *jutri* javlja se u *Razvodu* u sintagmi *jutri rano*. Npr.: vaspet *jutri rano* ovdje *pridite* (15b), *da pridu jutri rano* na razvodi (2b), ali i bez te sintagme – a u istom kontekstu: i vas komun *jutri* na razvodi (5), *da pridu jutri* na razvodi (7b), te se iz toga ne može zaključiti da bi sintagma *jutri rano* označavala *sutra*, a da bi oblik *jutri* značio *ujutro*. Moja je pretpostavka da je ipak riječ o značenju *sutra*, i to stoga što zapisivač započinje novi razvod riječima: I bivši v *jutro* poli maši (29b), pri čemu *jutro* označava upravo imenicu *jutro*, a za oblik *jutri* rezervirano je značenje *sutra*. Uz prilog *jutri* javlja se i prilog *včera*, s nastavkom za genitiv, u značenju *jučer*, a ne sa značenjem *uvečer*: po keh *smo včera ezdili*. (6b) Značenje *uvečer* iskazuje se prijedložnim izrazom *k večeri*: I tako se vsa gospoda i deželani vratiše v Barban *k večeri* (15b).

Uz već spomenute priloge *ošče*, *sopet*, *vaspet*, *sada*, *danas* i *jutri* u tekstu se upotrebljavaju i prilozi tvoreni sufiksom *-gda*. S tim sufiksom nalazimo prilog *nigda*. Taj je oblik nastao od prefiksa *ni-* i priloga *kъgda* te ispadanjem zamjeničkog oblika *kъ*. Staroslavenskom obliku često se dodavala čestica *že*. U *Istarskom razvodu* nalazimo oblike *nigdar*, *nig-dare*, *nigdari*, što znači da je dolazilo do rotacizma.

a srbarski komun *nigdar* ni *imel* dale oblasti (29)

da *nigdare* nisu *pasli* Pičanci (6)

² Josip Hamm, *Staroslavenska čitanka*, Školska knjiga, Zagreb 1979, str. 149 i 154.

nisu nigdari mogli past na Goretin (6)

Za prilog *vazda*, koji se javlja u tekstu, Stjepan Ivšić³ drži da stoji prema staroslavenskome *vseгда*, dakle i on je tvoren pomoću sufiksa *-gda*. U tekstu nalazimo hrvatski oblik *kada*, a ne oblik *kъgda*. Oblik je nastao od zamjenice *kъ* i hrvatskog sufiksa *-da*. Isto je i s prilogom *tada*, samo je u njegovoj osnovi zamjenica *tъ*.

i tako se e od njih starih *vazda* tako *obdržalo* (6) / zač se ondi *vazda* *pregovarahu* meju sobu (8)

Od ostalih vremenskih priloga, u tekstu se upotrebljavaju oblici: *prvo* i *naiprvo* – u značenjima *prije* i *najprije*. *Prvo* je redni broj u srednjem rodu, a *naiprvo* je tvoren od prefiksa za tvorbu superlativa *nai* – i priloga *prvo*.

i starci ki znaêhu meju nimi da *esu bili prvo* na razvodeh (13b) da *naiprvo razgledaju* od nega kunfineh (1)

Prilozi *pokli* i *pokle* u značenju *poslije* nastali su od prijedloga *po* i priloga *kolê*, pri čemu se *ê* u jednom slučaju reflektirao u *e*, a u drugom slučaju u *i*, uz ispadanje samoglasnika *o*. Na isti se način opisuje i prilog *dokle*, nastao od prijedloga *do* i već spomenutog priloga *kolê*.

tu *prvo* bilo nareeno, *pokli e* rasuta i rastorena one opatie stvoreno (10)

A te zmutne ke vi este obikovali *pokle se este* vašega pravega g(ospo)d(i)na *odvrgli* (31)

Lokativ vremena imamo i u prilogu *onomadne*, nastalom od *onomъdъne*. Stjepan Ivšić⁴ to uspoređuje s hrvatskim oblikom *onomlani*. Značenje priloga *onomadne* odgovara prilogu *onda*:

kako *e onomadne rekal*. (7b)

Prilog *neprestanno* tvoren je od negacije *ne* i pasivnog participia preterita glagola *prêstati*. Staroslavenski oblik glasi

³ Stjepan Ivšić, *Poredbena slavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1970, str. 337.

⁴ Isto, str. 334.

nepřestanno, a u prilagođenom hrvatskom obliku ispao je poluglas.

i rubeži ke nam *neprestanno delahu* (14)

Prilog *dlgo* nastao je od pridjeva *dl̃go*. Ovaj prilog označava količinu vremena, ali može označavati i količinu udaljenosti, dakle ima vremensko i prostorno značenje s atributom količine. U našem tekstu ovaj prilog ima samo vremensko značenje.

I tako *dlgo svečâše* (15b)

Prilozi mjesta i smjera

Prilozi mjesta odgovaraju na pitanje *gdje*, a prilozi smjera na pitanje *kamo*. Odgovor na oba pitanja može biti isti prilog. Iz tog su razloga prilozi mjesta i smjera obrađeni u okviru iste kategorije priloga.

Prilozi *onde/ondi, ovidi*, nastali su od zamjenice *onъ/ovъ* odnosno prijedloga *kъ* i sufiksa *-de* kojim se tvore prilozi koji označavaju mjesto, pri čemu je krajnje *e* zamijenjeno s *i*.

ki *onde bi postavljen* sluga takim zakonom (1b) / I tako *onde* obe strani *se sediniše* (2)

I tako ondi obrediše (4)

A *ovdi e* sam g(ospo)d(i)n Pazar (5)

Za prilog *tu*, citirajući Václava Vondráka, Stjepan Ivšić⁵ pretpostavlja da je riječ o lokativu u-osnove (zamjenica *tъ*).

I *tu pridoše* g(ospo)d(i)n markez (15b) / I *tu naidoše* edan star križ (16)

O lokativu govorimo i u prilogu *blizu*, dok u obliku *bliz* govorimo o nominativu jednine istoimenog pridjeva.

tu okolu blizu pokazaše (8)

⁵ Stjepan Ivšić, *Poredbena slavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1970, str. 334.

i zato su učinili crekvu S(ve)toga Anbroza *bliz* za da *bude* zmutna (10b)

Prilog *posvuda* tvoren je od prijedloga *po* i priloga *vsudu*. Prilog na staroslavenskome jeziku glasi *vъsodu/vъsjodu/vъsodě*. Tvoren je od zamjenice *vъsъ* (*sav*) i priloga *odu* (*odakle, gdje*): *sav + gdje* → *savgdje* > *svagdje*. Druga je mogućnost da je prilog nastao od zamjenice *vъsъ* u akuzativu jednine ženskoga roda (*vъsō*). Krajnji samoglasnik je otpao, a na osnovu je dodan pokretni samoglasnik *a* (kao u *tad – tada, tud – tuda...*). Uz sve to, dolazi i do zamjene mjesta suglasnika *v* i *s*.

Problem je i kako tumačiti priloge *zgoru, zdolu, vrhu*. Već za *z* ne možemo sa sigurnošću reći je li nastao od *sъ* ili od *izъ*. Oblike *vrhu* i *dolu* možemo tumačiti kao lokative u-deklinacije. Tome tumačenju ide u prilog i to što se javlja i prilog *zdoli*, kojemu je *i* nastavak za lokativ i-deklinacije. Međutim pogledamo li bolje oblike *zdolu, vrhu, doli, dola*, vidjet ćemo da su nastavci *u, i, a* zapravo nastavci za genitiv pa ako pritom uočimo da se ispred priloga javlja prefiks *z-* u značenju *iz*, možemo zaključiti da je upravo taj prijedlog uvjetovao da iza njega slijedi imenica u genitivu, a ne u lokativu.

Prilozi *više* i *niže* komparativi su priloga *visok* i *nizak* – ako o komparativu priloga uopće smijemo govoriti. Možda bi bilo točnije reći da je riječ o komparativima pridjeva koji su preuzeli ulogu priloga.

Prilozi načina

Prilozi načina imaju nekoliko vrsta tvorbe:

najčešći tvorbeni način je da se na osnovu doda nastavak *-o* (ili je, kao što je već rečeno, zapravo riječ o obliku pridjeva srednjega roda koji je preuzeo ulogu priloga), npr.: *mirno, ugodno, navlastito, očito, veliko, veselo, pravo, kruto, dobro, kupno, dobrovolno, zadovolno, običaino, navodno, čisto, poimeno, verno*;

tvorba od zamjenice, npr. *tako, inako*;

tvorba sa sufiksom *-sk-*, npr. prilog: *susedski*.

Prilozi količine

Za tvorbu priloga količine upotrebljava se sufiks *-krat*, a označava da ponavljanje traje nekoliko puta. Prvotno je to bila imenica *kratъ, kraty*, a riječ je o akuzativu jednine muškoga roda.⁶ *Krat* je kao imenica obamrla te je više kao takvu ne doživljavamo, tj. postala je sufiks. Na to da je ipak riječ bila o imenici upućuje to što ona s riječima ispred sebe nije grafički vezana, npr.: *koli krat, veće krat, dva krat*.

i koliko *koli krat* bi našaste (24b)

veće krat hodili (4) / *veće krat* navestili (4b)

koliko more naprid *dva krat* samostrela strelit (10b)

Zanimljiva su supostojanja, to jest usporedna uporaba staroslavenskog i starohrvatskog priloga. To je slučaj s priložima *koli* i *koliko*: i kada *koli su pasli* živine njih (6), *koliko more* naprid dva krat samostrela strelit (10b). Uz to prisutni su i oblici *nikoliko* i *kolikogodi*, prvi tvoren prefiksom *ni-*, a drugi sufiksom *-godi*, pri čemu i sufiks i prefiks označavaju neodređenost priloga. Zanimljivo je i logično da su oba oblika izvedena od hrvatskog oblika:

da im *se nikoliko popravi* (7)

koliko godi stvori g(ospo)d(i)n knez (7)

Iz svega rečenog možemo zaključiti da je zapisivač *Istarskog razvoda* iskoristio tri načina za bilježenje priloga.

Upotrebljavao je priloge koji su u odnosu na staroslavenske oblike ostali nepromijenjeni značenjem, pri čemu su ipak promijenili svoj glasovni sustav (već spomenuti prilozi *jere* i *paki*).

Drugi je način supostojanje i staroslavenskog i hrvatskog oblika, gdje zapisivač paralelno upotrebljava oblike obaju jezika, pri čemu se češće koristi hrvatskim priložima koji mu ujedno služe i za tvorbu drugih priloga (*paki* – *vaspet, koli* – *koliko,olikogodi, nikoliko*).

⁶ Stjepan Ivšić, *Poredbena slavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb 1970, str. 332.

Treći je način upotreba čisto hrvatskih oblika (npr. *sada*, *teško*) iako je za pretpostaviti da je zapisivač poznavao i staroslavenske oblike za ta značenja.